

Virtuální umma: Islám a islámští radikálové v kyberprostoru

Attila Kovács

Pečlivě zahalená muslimka v rukavicích a s brýlemi přes *hidžáb* sedící před počítačem – tato a podobné fotografie se objevují čas od času v našich sdělovacích prostředcích již více než deset let. Těžko by se dala najít výstižnější symbolika paradoxního vztahu modernity, moderní technologie a islámu, resp. islámského radikalismu.

Jak jsou ale skutečné – méně schematizované – podoby tohoto vztahu? Dá se mluvit o skutečné dichotomii islámu a modernity, nebo si klást otázku, zda a nakolik islám absorbuje některé formy modernity? Stereotypní vidění islámu jako „přirozeného“ protipólu a nepřitele západní modernity, kterému je mechanicky přisuzován tradicionalismus, konzervatismus nebo fundamentalismus, zkrátka obecná nevráživost vůči „západním novotám“, do značné míry zkreslují skutečný charakter tohoto vztahu. Takové zjednodušené vidění islámu, a zvláště islámského politického radikalismu, přehlíží některé důležité vývojové tendence posledních desetiletí, jako např. dopady komunikační a informační revoluce, ale i další faktory, které hluboce poznamenaly dnešní islámskou realitu. Islám, a zejména jeho nejradikálnější podoby, nejenže se před razantním proudem modernizace neizolovaly, ale zaujaly vůči ní (zejména vůči moderní technologii) velice pragmatický přístup a integrovaly její plody do vlastního systému. Cílem tohoto článku je přiblížit kořeny, dynamiku a některé perspektivy daných změn, zejména vztahu islámského radikalismu ke komunikaci a informační technologii.

Islám a komunikační revoluce

I když knihtisk a později i jiné komunikační prostředky zaváděly v muslimském světě zpravidla sekulární nebo tradicionalistické režimy, byli to nejednou „islámští“ političtí radikálové, kteří do značné míry stimulovali jejich masové šíření.¹

---

1 Chronologicky prvním příkladem by mohl být časopis *al-urwa al-wuthqá'* (Pevné pouto). Toto periodikum, vydávané Džamál ad-Dínem al-Agháním, se nevídaným tempem rozšířilo do všech koutů muslimského světa a s intenzitou do té doby neznámou zapojilo jednotlivé oblasti islámu do diskursu *nahdy* – intelektuálního procesu islámského reformismu.

Rozhlas, televize a telefon pronikaly do muslimských zemí brzy poté, co se masově rozšířily i jinde ve světě, i když zavedení těchto prostředků ne všude probíhalo bez potíží. Nejednou přitom zapůsobil argument, že „cizí“ elektronické formy komunikace mohou sloužit jako nové prostředky šíření islámu (*da'wa*).² Časem každá muslimská země brala jako prestižní záležitost, aby měla svoje – většinou nepřetržité – rozhlasové vysílání recitace Koránu (*idárat al-Qur'án al-karím*), aby televizní a rozhlasové vysílání bylo přerušováno svoláváním k modlitbě (*adhán*) a podobně.

Již první vlna komunikační nebo informační revoluce přinesla s sebou pro většinu autoritativních a konzervativních režimů muslimských³ zemí značné potíže spojené s částečnou ztrátou kontroly nad tokem informací. Islámská (stejně jako neislámská) politická propaganda pomocí moderní technologie – v první fázi především pomocí rozhlasu – překročila i ty nejlépe střežené hranice.⁴ Na přelomu 80. a 90. let s rozšířením mobilních telefonů a satelitních antén, což bychom mohli označit za druhou vlnu informační revoluce, se otevřely další komunikační kanály. Výrazný přelom přinesla druhá polovina 90. let, kdy s rozšířením užívání Internetu, včetně muslimských zemí, „islamistická“ komunikace nabrala dosud netušených rozměrů.⁵

Současný dynamický vývoj, v jehož důsledku se mohla vytvořit i silná islámská a islamistická virtuální komunita, byl umožněn a poznamenán některými faktory, které stojí za to zmínit.

První z těchto faktorů představuje postavení komunikace jako takové v kontextu islámské tradice. První zvěstované slovo Koránu *iqra'* (čti / recituj / přednášej; 96:1) je interpretováno také jako výzva ke komunikaci.⁶ Evokuje to právo – a podle některých interpretací přímo povinnost (*fard*)⁷ – každého muslima využívat různých druhů komunikace ve prospěch islámu. Tento pragmatický přístup charakterizuje také vztah islámského radi-

2 Argumentace saúdského panovníka Fajsala I. před wahhábovskou radou.

3 V článku se bude rozlišovat mezi výrazy *muslimský* a *islámský*. Zatímco v prvním případě se jedná o všeobecnou charakteristiku, výraz *islámský* se chápe jako hodnotící označení (např. *muslimský stát* je stát s výrazným podílem obyvatel vyznávajících islám, *islámský stát* je stát vytvořený na principu islámských politických koncepcí).

4 Jako příklady můžeme uvést činnost rozhlasových stanic, zejména stanice *sawt al-^{arab}* Hlas Arabů) z Káhiry, nebo distribuci projevů ajatolláha Rüholláha Chomejního na audiokazetách („malá média“) v předrevolučním Íránu.

5 Jon B. Alterman, „The Middle East's Information Revolution“, *Current History* 99, 2000, no. 633, 21-26.

6 Philip Schlesinger – Hamid Mowla, „Islam and Communication“, *Media Culture and Society* 15, 1993, no. 1, 44.

7 „Užívání hi-tech prostředků je naší náboženskou povinností,“ tvrdí Usáma bin Ladín, jeden z předních představitelů přímé akce. „K docílení *džihádu* budeme užívat veškeré prostředky včetně *e-mailu* a Internetu“ vyhlásil zakladatel hnutí Hamás šajch Ahmad Jásín. Cit. in *Hindustan Times*, 18. února 2001.

kalismu k moderní technologii již od počátku jeho působení, i když koránská argumentace většinou skrývá čistě praktické pohnutky.⁸

Druhým důležitým faktorem, který v islamizaci informační technologie sehrál roli katalyzátoru, bylo masové rozšíření vyššího vzdělání. Paralelně s populační explozí došlo v muslimském světě i k prudkému vzrůstu podílu především technicky vzdělaných vysokoškolských absolventů.⁹

Mladá technická inteligence, studenti středních a vysokých škol, se stali hlavní silou velké reislamizační vlny na přelomu 60. a 70. let. Byli to právě tzv. vousatí inženýři, kteří se postavili do čela nejedné z radikálních záškodnických struktur, zejména „skupin přímé akce“. Za těchto předpokladů nebylo překvapením, že právě technicky zdatní islámští fundamentalisté – a jen v menší míře modernisté a tradicionalisté¹⁰ – se stali největšími uživateli nejnovějších vymožeností moderní technologie, Internetu a *hi-tech* komunikace. Vedlo to k islamizaci moderních komunikačních a informačních prostředků, včetně Internetu.

Cyber Islam: nová hrozba nebo alternativní „přímá stezka“?¹¹

Internet, který irácké vládní noviny *al-Džumhúríja* charakterizovaly v roce 1997 jako „americkou snahu proniknout do každé domácnosti světa a likvidovat každou civilizaci, kulturu, zájem a etnikum“,¹² se stal skutečně „všudypřítomným“ a velice obtížně kontrolovatelným „nebezpečným“ médiem pro progresivní, autoritářské, sekulární, konzervativní a posléze i „islámské“ režimy v muslimském světě. Jednotlivé státy se snažily vyrovnat se s novou situací po svém. Ve většině zemí se stal Internet státem spon-

8 Precedentním příkladem je wahhábovské hnutí, které nekompromisně pronásledovalo „nepřípustné novoty“ (*bid'a*), ale jeho vůdce Muhammad Abd al-Wahháb bez zaváhání udělil výjimku na užívání moderních zbraní.

9 Dale F. Eickelman, „The Coming Transformation of the Muslim World“, *MERIA Journal* 3, 1999, no. 3; pro případovou studii palestinských poměrů viz: Revuen Paz, „Higher Education and the Development of Palestinian Islamic Groups“, *Meria Journal* 4, 2000, no. 2.

10 Mark Sedgwick, „Marginal Muslims in Cyberspace“, in: H. Utvik – S. Vikor (eds.), *The Middle East in a Globalized World*, London – Bergen, Bergen U.P. 2000, 251-269.

11 Pro detailní analýzu problematiky vztahu islámu a Internetu viz Gary Bunt, *Virtually Islamic: Computer-mediated Communication and Cyber Islamic Environments*, Cardiff: Univ. of Wales Press 2000; Abderrahmane Azzi, „Islam in Cyberspace. Muslim Presence on the Internet“, *Islamic Studies* 38, 1999, 103-117; Rüdiger Lohker, „Cyber-muslim – Islamisches und Arabisches im Internet“, *Orient* 38, 1997, no. 2, 236-244. Skvělou ilustrací celé problematiky a několik případových studií představuje soubor příspěvků v rámci dvou projektů Center for Contemporary Arab Studies – Georgetown University: Arab Information Project <http://georgetown.edu/research/arabtech/> a New Media and Information Technology in the Middle East <http://georgetown.edu/research/nmit/>. „Přímá stezka“ – *as-síráť al-mustaqím* – oblíbený termín islámských radikálů. Stezka vedoucí k dosažení, vytvoření „pravé islámské ummy“.

12 *al-Džumhúríja*, 22. prosince 1997.

zorovaným, kontrolovaným a do velké míry sankcionovaným médiem a má sloužit komerčním a propagačně-informačním účelům. Tak se stalo např. v ropných monarchiích Perského zálivu nebo v Egyptě a Tunisku. V silně centralizovaných režimech, jako jsou např. Irák, Írán nebo Syrie, zůstalo užívání Internetu zcela pod státní kontrolou. V Jordánsku, Palestinské národní autonomii, v Libanonu nebo Maroku naopak vzniklo vedle standardních vládních a komerčních i mnoho nestátních a „soukromých“ webových stránek, mezi nimiž můžeme najít i veliký počet islamisticky zaměřených. Nejvíce oficiálních i neoficiálních islámských organizací publikujících na Internetu ale vytvořilo svoje centrály daleko za hranicemi muslimského světa. Nejednou právě ta nejprogresivnější a nejradikálnější seskupení spravují své stránky z Londýna, Paříže nebo USA.¹³ Největší zásluhou Internetu pro islám a zejména pro jeho radikální podoby bylo jeho využití jako nového prostoru pro vytvoření všemuslimské komunikace a prostředku pro šíření poselství formou islámské misie (*da'wa*).

Projekt vytvoření společenstva „pravověrných“ muslimů jako výchozího bodu pro islamizaci celé společnosti byl vždy na předním místě v koncepcích nejedné islamistické skupiny.¹⁴ Tyto projekty ale zůstávaly nerealizovatelné kvůli aktuálním politickým poměrům v daných muslimských státech. S pomocí moderních komunikačních prostředků by se ovšem uskutečnění islamistického projektu jednoty formou virtuální *ummy*, která se úspěšně vymyká kontrole autoritářských sekulárních režimů, mohlo stát realitou.

Islamizace Internetu

Korán, *hadíth* a *sunna* i některé další náboženské texty dostaly elektronickou podobu a objevily se na Internetu poměrně brzy.¹⁵ Možnost zjišťovat přesný čas modliteb prakticky všude ve světě, sledovat *online hadždž* v Mekce, číst si *fatáwá* muslimských nábožensko-právních autorit (*'ulamá'*)¹⁶ nebo jim klást přímé dotazy formou *e-mailu*, přispívat do diskusních fór k jednotlivým problémovým okruhům, účastnit se exegezí Korá-

13 Jerrold D. Green, „The Information Revolution and Political Opposition in the Middle East“, *MESA Bulletin* 33, 1999, no. 1, 21-27.

14 Např. egyptské *Takfír wa 'l-hidžra* (Obvinění z odpadlictví a odchod/exil) nebo palestinská *Hizb at-tahrír al-islámí* (Strana islámského osvobození).

15 Pro ilustraci přítomnosti Koránu na Internetu viz Rüdiger Lohlker, *Der Koran im Internet. Ein heiliges 'Buch' in der Moderne*, http://www.sub.uni-goettingen.de/lebe-ne_1/orient/koran1.htm

16 Gary R Bunt, „Interface Dialogues and the Online Fatwá“, *ISIM Newsletter* 6, 2000), 12. „Internetové šejchové“, které bychom mohli přirovnat k americkým televangelistům 70. a 80. let (kteří mají dnes své webové stránky také), např. šejch Júsuf al-Qaradáwí na své vlastní stránce <http://www.qaradawi.net/>, odpovídají na dotazy věřících a uveřejňují své názory ve věcech věrouky, morálky, politiky a práva, vydávají online fatwy.

nu, číst si islámské časopisy a noviny, sledovat televizní a rozhlasové vysílání, získat bezplatné islámské softwary – tyto i další možnosti nabízí dnes velký počet různých internetových stránek provozovaných islámskými studentskými kluby, vládami, jednotlivci nebo oficiálními i neoficiálními muslimskými seskupeními.

Od poloviny 90. let postupně vznikalo několik „všeobecných“ islámských stran, které sloužily jako odrazové můstky a komunikační uzly nabízející základní informace pro muslimy i nemuslimy, možnost bezplatného *e-mailu*, posílání islámských *e-pohlednic* a řadu již výše zmíněných služeb.¹⁷

Další informace o islámu nabízejí i některé „islámské“ softwary¹⁸ nebo CD-ROMy.¹⁹

Islamisté a Internet

Paralelně se zesílením islámské přítomnosti na Internetu se upevnily i pozice islámských fundamentalistů v kyberprostoru. *Da'wa* a *džihád* se prostřednictvím informační technologie staly součástí běžné výbavy islámských fundamentalistů. Snadné přístupnosti, relativní svobody a praktické nekontrolovatelnosti Internetu využili v největší míře ilegální, opoziční nebo teroristické islámské skupiny. V této souvislosti se mluví o Internetu jako o „třetí cestě islamistů“²⁰ a vznikají nové termíny jako „elektronická *da'wa*“, „síťová“ nebo „kyberválka“ (*netwar*, *cyberwar*)²¹ a „internetový terorismus“.²²

17 Pro ilustraci např. *Dunya – The CyberMuslim Information Center and Digital Mejlis* na <http://www.uoknor.edu.cybermuslim>; *Islamic Gateway* na <http://www.ummah.org.uk>; ší'itský *Al-Islam Page* na <http://www.al-islam.org/>; *Ibrahim Shafi's Home Page* na <http://www.islamworld.net/>; *International Institute of Islamic Thought* na <http://dgsys.com/~iiit/iiit.html>; *The Wisdom Fund* na <http://www.twf.org/>; *IslamiCity* <http://www.islamicity.com>; *Islaam.com* na <http://www.islaam.com>, projekt *Islam21* na <http://islam21.org/>.

18 Reprezentativní výběr bezplatných islámských softwarů najdete na <http://www.asim-plepaihoislam.com/downloads.htm>

19 Např. *Alim* („*álím*“) od ISL Software Corporation, nebo *The Islamic Scholar* v distribuci United States through Sharaaz & Associates, nebo *Islamic Law Base* od londýnské The Islamic Computing Center.

20 Jon W. Anderson, „Globalizing Politics and Religion in the Muslim World“, *The Journal of Electronic Publishing* 3, 1997, no. 1, <http://www.press.umich.edu/jep/03-01/Anderson.html>

21 John Aqulli, John – David Ronfeld, *The Advent of Netwar*, Rand for the Office of the Secretary of Defence, CA, USA, 1996.

22 Harvey W. Kushner, *The Future of Terrorism: Violence in the New Millenium*, London: Sage 1998, 8; Andrew Rathmell, „Netwar in the Gulf“, *Aerospace / Defence Jane's Intelligence Review* 1, 1997, no.3, 29; Michele Zanini, „Middle Eastern Terrorism and Netwar“, *Studies in Conflict and Terrorism*. 22, 1999, 247-269. Výbornou aktuální případovou studii nabízí: „Israeli-Palestinian Cyber Conflict (IP-CC)“, *DEFENCE Report*, 2001.

V kyberprostoru se postupně „usadily“ i známé radikální organizace: libanonský Hizballáh <http://www.hezbollah.org>, palestinský Hamás <http://www.hamas.org>, <http://www.palestine-info.org/hamas/index-h.html>, <http://msanews.mynet.net/gateway/hamas/> a rovněž palestinský Hizb at-tahrír al-islámí (Strana islámského osvobození) <http://www.khilafah.com>, nebo afghánský Tálebán <http://www.taliban.com>, a další. Na webových stránkách těchto organizací najdeme především propagační materiály, jako jsou obrázky a krátké životopisy *mudžáhidů* i hlavních představitelů a duchovních vůdců, chronologický přehled činnosti a dějin hnutí, různorodé protiamerické, protisionistické (palestinské hnutí), protizápadní (*Tálebán*) články, nebo texty odsuzující sekulární a autoritativní režimy v islámském světě. Přitom není těmto stránkám cizí ani morbidita v podobě fotografií zmrzačených dětí na stránce *Hizballáhu*, nebo propagace nacismu a antisemitismu:²³ v podobě karikatur nebo pseudovědeckých článků,²⁴ uvádění polopравd a předsudků nebo textu *Protokolů síónských mudrců*, které jsou prezentovány jako autentické dokumenty. Příkladů by bylo mnoho, jeden z „nejplastičtějších“ představuje webová stránka stockholmské *Radio Islam*²⁵ Palestince Ahmada Rámího, kde z hypertextového panelu „sionismus“ – jakoby – teče krev!

Vedle domovských stránek již zmíněných „předinternetových“ organizací existují i takové, které jsou již zcela produktem „internetové doby“. Patří sem např. tzv. muslimské tiskové agentury, spadající do okruhu „nových“ nebo „alternativních“ médií.²⁶ Vedle značně tendenčních článků publikují elektronické verze vyhlášení extrémistických muslimských setkání, rozhovory s jejich představiteli a podobně. Jejich webové stránky slouží rovněž jako komunikační uzly pro jednotlivce i organizace. Největší agenturou tohoto typu je *MSANEWS – Muslim Student Association News*,²⁷ která uvádí např. materiály alžírských organizací GIA (Islámská ozbrojená skupina) a FIS (Islámská fronta spásy), Hamásu a saúdského exulanta Usámy bin Ládina. Podobných stránek je celá řada a na Internetu najdeme i elektronické verze několika časopisů a novin publikovaných islámskými radikály.²⁸

23 Např. na stránce Hamásu. Viz: Reuven Paz, „Extreme Anti-Jewish Motifs on the Hamas Movement's Web Site“, *News, International Policy Institute Counter-Terrorism*, Tel Aviv University, July 14, 1998, <http://www.ict.org.il/news>

24 Např. o neexistenci holocaustu.

25 <http://www.radioislam.net/>

26 Jon Alterman, *New Media, New Politics? From Satellite Television to the Internet in the Arab World*, Washington: Washington Institute for Near East Policy 1998; Jon W. Anderson – Dale F. Eickelman – Ralph Lazarus (eds.), *New Media in the Muslim World*, Bloomington, Indiana U.P. 1999.

27 <http://msanews.mynet.net/>

28 Např. as-Sírat al-mustaqím (Přímá stezka) <http://www.nauticom/www.alsirat/>, Filastín al-muslima (Muslimská Palestina) <http://www.palestine-info.org/fmngazinel>, Khilafah Magazine <http://www.khilafah.com/>, Palestine Times <http://www.ptimes.com/>

Klasická – a v řadě muslimských států zakázaná – díla klasiků islámského fundamentalismu (Hasan al-Banná', Sajid Qutb, Abú 'I-A'lá al-Maudúdí a další) jsou většinou v anglických překladech snadno přístupné pomocí islámských internetových knihoven.²⁹

Vedle propagandy Internet umožňuje i velice efektivní, levnou, pohodovou, a oproti snadnému odposlechu mobilních telefonů poměrně bezpečnou (často kódovanou) *e-mailovou* komunikaci. Pomocí Internetu a elektronické pošty pronikají muslimské radikální struktury do jinak těžko přístupných míst. Internet jim poskytne rovněž celosvětovou komunikační a operační síť, a značně tak rozšiřuje prostor jejich působení. Hamás má kupříkladu velice rozvětvenou počítačovou informačně-mediální síť³⁰ pro koordinaci své činnosti a užívá velice všestranně a s vysokou profesionalitou elektronické pošty, satelitních i běžných mobilních telefonů.³¹ Vázanost na užívání moderních komunikačních kanálů ale v sobě skrývá i některá nová rizika: izraelská zpravodajská služba zavraždila předního odborníka Hamásu na výbušniny Jahjá Ajjáše nazývaného „Inženýr“ výbušninou umístěnou právě do jeho mobilního telefonu.

Ne však každé islamistické hnutí užívá se stejnou zběhlostí nejnovějších vymožeností moderních komunikačních prostředků, o čemž svědčí webové stránky některých islamistických organizací, které mají spíš jen dekorativní funkci.

Závěr

Internet a jiné moderní formy komunikace se stávají integrální součástí islámské civilizace a nástrojem nábožensky profilovaných opozičních hnutí. „Islamizace“ těchto prostředků přináší s sebou i některé změny, které do značné míry určují podobu současného islámského fundamentalismu. Snaha o vytvoření virtuální jednoty *ummy* propojením jednotlivých skupin pomocí nových forem komunikace vedla např. k obecnému rozšíření angličtiny (a ne arabštiny!) jako převažujícího jazyka elektronické komunikace islámských fundamentalistů. V kontextu islámské misie (*da'wa*) došlo vzhledem k aktivitám radikálních islámských seskupení a jejich vzájemné komunikaci k určité „standardizaci“ jakéhosi „misijní-

29 Např. Ahlul Bayt Digital Islamic Library Project na <http://www.al-islam.org/organizations/dilp/>, Witness-Pioneer <http://www.witness-pioneer.org/vil/books/>.

30 O vysoce profesionálně konstruované elektronické síti Hamásu se proto často mluví jako o „internetové chiméře“. Viz Michael Whine, „Islamist Organisations on the Internet“, *The International Policy Institute for Counter-Terrorism*, Haifa, April 1998; [articles/articleDet.cfm?articleid=31](http://www.cpti.org/Articles/articleDet.cfm?articleid=31)

31 Rozluštění složitých kódovacích systémů užívaných Hamásem při této *hi-tech* komunikaci způsobuje neustálé potíže expertům izraelské bezpečnostní služby, *Haaretz*, 22. září 1998.

ho“ jazyka islámu, navozujúciho nepresnou predstavu o existenci „jediného“ normatívneho islámu od Maroka po Indonéziu.

Snímek dívky v „neo-tradičným“ islámském oděvu pracující s počítačem předznamenal začátek jedné éry skýtající možnosti, o kterých se fundamentalistům před komunikační revolucí ani nezdálo: propojit celosvětovou islámskou *ummu* pomocí stále dokonalejší komunikace a docílit tak alespoň virtuální jednoty islámského společenství. Otázkou ovšem zůstává, zda tato virtuální *umma* může být alternativou skutečného politicko-náboženského projektu celosvětové *ummy* – obce věřících, který v reálných politických a společenských podmínkách, zdá se, není uskutečnitelný.

The Virtual *Umma*: Islam and Islamic Radicals in Cyberspace

I am interested here in the impact of information technology on the Islam and Islamic radicalism and the creation an virtual Islamic world-wide community (virtual *umma*). There are difficult and controversial relationships between Islam and modernity, Islamic radicalism, hi-tech, and information technology. Like printing, telephone, radio-broadcasting, and later satellite dish, or cable television in their initial introduction to the Arab-Islamic world, information technology has been a focus of controversy, a tool of liberalization for some, yet another form of westernization and secularization to others, or a third, alternative way for Islamists, and a source of political and social instability in the region. As in many parts of the world, the Internet has been expanding very fast in the Arab-Islamic world, the number of Internet users rose dramatically. Islamists and secularist thinkers have also created Web sites to project their opinions on a variety of Islamic issues like Qur'an, hadith, on-line Islamic preaching, and Islamic call (*da'wa*). The Internet had been Islamized. Some Islamic terrorist groups use information technology or hi-tech to communication or propaganda with a hi level of professionalism. For Islamic terrorists like Osama Bin Laden, become the Internet an excellent medium for the new form of *jihad* known as „netwar“ or „cyberwar“. The most important function of the search an Islamic cyber community is the realization of the Islamist political project: creation an (nor virtually) unity of the world-wide Islamic *umma*, which will be the first step to the real unity of Islam(ists).

Oddelenie religionistiky
– Katedra etnológie FF UK
Gondova 2
818 01 Bratislava

ATTILA KOVÁCS